

L'ORDO COMMENDATIONIS ANIMAE I SANTA TECLA EN DIVERSOS DEVOCIONARIS I EN EL *TIRANT LO BLANCH*

Josep Amengual i Batle, M.SS.CC.

Biblioteca Balear

Resum: L'estudi de la presència del culte a Santa Tecla a Hispània, amb repercussions a Mallorca, en concret a Biniamar, com a indret vinculat a Tarragona, mena a veure el nom d'aquesta deixeble de Sant Pau, present a una pregària universalment estesa a Occident, en concret a l'Edat Mitjana, que és l'*Ordo Commendationis Animae*, que els preveres seguien vora els moribunds. Santa Tecla és l'única santa posterior al Nou Testament esmentada en aquesta pregària. Un estudi comparatiu d'uns passatges de *Tirant lo Blanc* aboca en la conclusió que el seu autor, Joanot Martorell, va manllevar, com en altres casos, d'una manera declarada uns passatges prou llargs d'aquella pregària quasi litúrgica catòlica.

Paraules clau: Santa Tecla, Joanot Martorell, *Ordo commendationis animae*.

Abstract: The study of the occurrence of the cult to Saint Tekla in Hispania, with repercussions in Mallorca, specifically in Biniamar, as a place linked to Tarragona, leads us to see the name of this female disciple of Saint Paul's present in a prayer universally extended in the West, specifically in the Middle Ages, which is the *Ordo Commendationis Animae*, that our *priests* used for the near dying. Saint Tekla is the only saint after the New Testament mentioned in this prayer. A comparative study of some passages by *Tirant lo Blanc* reveals that its author, Joanot Martorell, take it, as in other cases, in an obvious way from a passage of a lengthy quasi-liturgical Catholic prayer.

Key words: Saint Tecla, Joanot Martorell, *Ordo commendationis animae*.

Una recerca de caràcter hagiogràfic ens ha conduït a observar com, en una oració molt estesa durant l'Edat Mitjana, hi consta la memòria de Santa Tecla d'Iconi (Turquia actual), vinculada a l'apòstol Pau. La santa va ser coneguda sobretot pels Actes apòcrifs de Pau i Tecla,¹ que conté un nucli històric, vora trets llegendaris.² De fet, per a certs corrents cristians Tecla va ser una gran evangelitzadora, i, fins i tot, li atribuïren haver celebrat baptismes, amb l'oposició posterior de part de Tertul·lià. Tot ha fet que hi hagi corrents feministes europeus que han fitat la mirada en aquesta primerenca apostolessa cristiana. Afegim que Santa Tecla és l'única santa invocada, que no pertany a la Bíblia. Com tampoc hi és invocat cap altre sant cristià, posterior al Nou Testament. Volem remarcar aquesta singularitat en el tractament d'aquesta dona.

El nostre objectiu:

Pel que voldríem en aquesta nota no cal escatir més notícies de les citades actes. Ens basti observar que el culte a la santa es va difondre molt a Orient, especialment en temps de l'emperador Zenó (474-491), el qual va pretendre consolidar el seu poder, entre altres maneres, fomentant la pietat popular, tot construint un santuari dedicat a la Santa a Selèucia, de l'Àsia Menor. Eren els temps en què Ròmul Augústul era deposat (476), com a darrer emperador de la part occidental de l'Imperi Romà. Poc després varen arribar a Hispània molts eclesiàstics, a causa de les tensions provocades pel conegut cisma d'Acaci, com ens ho mostren les cartes del papa Hormisdes, adreçades al metropolità de Tarragona, Joan, vers l'any 516.³ Encara hom no ha estudiat si aquest flux de preveres orientals tingué qualque incidència en els afers de les Illes Balears, que ben prest esdevindrien bizantines.

Prescindim de la presència de la devoció a Santa Tecla a Tarragona, ben assentada, segons una butlla del papa Urbà II, de l'any 1091, quan volgué restaurar la seu metropolitana de Tarragona.⁴ També deixam de banda els esdeveniments tarragonins posteriors, que serviren per promoure aquesta devoció, amb incidències iconogràfiques a Mallorca i a Eivissa,⁵ i també a Biniamar, on l'església parroquial li és dedicada. D'aquestes pervivències, ens n'hem ocupat a una altra part.⁶ Encara afegirem que no ens

¹ *Actes de Pau i Tecla, Apòcrifs del Nou Testament*, ESTRADÉ, M.; PUIG, A. et alii (ed.), Barcelona, 1990, p. 274.

² No ho distingeix l'autor de "Tecla, santa", *Gran Enciclopèdia Catalana*, 22, 2002, p. 199-200.

³ AMENGUAL I BATLE, J.: "Tarragona, Cartagena, Elx i Toledo. Metropolitans i Vicaris papals en el s. VI", *"E l'amic digué a l'amat"*, Miscel·lània d'homenatge al Prof. Dr. Josep Perarnau i Espelt, PLANELLAS I BARNOSELL, J.; GODOY FERNÁNDEZ, C. (ed.): *Revista Catalana de Teologia*, 38/2, 2013, p. (189) 547-(232) 590.

⁴ PÉREZ MARTÍNEZ, M.: "Sancta virgo Thecla. La introducció del culte de Tecla a Tarragona", PUIG I TÀRRECH, A.; GAVALDÀ, J.M.; PÉREZ DE MENDIGUREN, A. (ed.): *El culte de Tecla, santa d'Orient i d'Occident*, Barcelona, 2015, p. 113-145, amb una matisada interpretació de les dades disponibles.

⁵ A Eivissa, a més, s'hi va establir el títol de l'ardiaconat de Sant Fructuós de Tarragona, AMENGUAL I BATLE, J.: *Visitas ad limina de los obispados de Baleares: Mallorca, Menorca e Ibiza (1590-1939)*, Madrid, 2018, p. 983, 995, 997.

⁶ AMENGUAL I BATLE, J.: "El culte a la protomàrtir de les dones i a l'apostolessa Santa Tecla, a Hispània", PUIG

ocuparem dels reliquiaris de la Seu, esmentats pels bisbes de Mallorca en les relacions per a les visites ad limina dels segles XVII i XVIII, hi consta una relíquia de la protomàrtir cristiana femenina.⁷ Prescindirem, també de fet que, a Menorca, en data desconeguda, que podria correspondre a l'episcopat de Joan Comes i Vidal (1890-1896), el bisbe demanava celebrar amb el ritus de doble major la festa de la santa, imitant Catalunya, on se celebrava amb ritus de primera classe.⁸

Més directament voldríem observar com en temps de la Cristiandat les devocions no solament es difonien mitjançant les celebracions litúrgiques i la literatura directament hagiogràfica. Hi ha unes altres peces literàries, paralitúrgiques o simplement devocionals que eren molt conegudes. Entre aquestes hi comptam l'*Ordo Commendationis Animae*, que va conjuminar parts diverses, les més antigues de les quals poden provenir del mateix segle IV. La incidència en la devoció posterior degué ser enorme. De tota manera, no hem de confondre aquest *Ordo* amb els tractats o arts de ben morir, que corrien en les diverses llengües, i que tenen un contingut més tètric, i, per suposat, no contenen referències, per exemple, a Santa Tecla.⁹

I el que més particularment ens interessa, encara que no d'una manera exclusiva, és veure com aquesta pregària antiquíssima, va inspirar la creació devocional i paralitúrgica, així com la literària i en el nostre cas, la novel·la "Tirant lo Blanc", de Joanot Martorell, sigui quina sigui la seva part en l'autoria de l'obra. L'influx en aquesta obra cabdal ja ha estat indicat per diversos autors. Nosaltres ens hi detindrem més, i esmentarem algunes particularitats d'aquesta presència de l'*Ordo Commendationis Animae* en els diversos àmbits literaris.

L'Ordo Commendationis Animae com a inspiració de produccions devocionals i literàries referents a la mort

És obvi que la mort sempre ha acompanyat la humanitat, i el cristianisme l'ha tractada, sobretot en els primers segles, com a un pas inevitable per a arribar a la resurrecció, és a dir, a la vida. La simbologia cristiana dels primers segles ho palesa, tot vinculant la seva celebració amb la resurrecció del Crist, nucli de la fe cristiana, i als sagraments, especialment el de l'eucaristia. Ara bé, també amb els segles, sobretot certs moviments d'ascètica quedaren captius dels aspectes terribles de la mort, com a fet inevitable i dolorós, tot arraconant el que és original cristià, que és la resurrecció, que, d'altra banda

I TÀRRECH, A.; PÉREZ DE MENDIGUREN, A.; GAVALDÀ, J.M. (ed.): *El culte de Tecla...*, p. 54-112. AMENGUAL I BATLE, J.: "The Cult of the Female Protomartyr and Apostle Saint Thecla, in Hispania", BARRIER, J.W. et alii (ed.): *Thecla: Paul's Disciple and Saint in the East and West*, Lovaina, 2017, p. 240-282.

7 AMENGUAL I BATLE, J.: *Visitas ad limina...*, p. 158, 184, 192, 200, 210, 239, 249, 258, 264, 274, 279, 283, 291, 300, 316.

8 AMENGUAL I BATLE, J.: *Visitas ad limina...*, p. 819.

9 MOREL D'ARLEUX, A.: "Los tratados de preparación a la muerte: aproximación metodológica", GARCÍA MARTÍN, M. (ed.): *Actas del II Congreso de la Asociación Internacional Siglo de Oro*, II, Salamanca, 1993, p. 719-734. HAINDL UGARTE, A.L.: "Ars bene moriendi: el Arte de la Buena Muerte", *Revista Chilena de Estudios Medievales*, 3, 2013, p. 89-108.

no és un esdeveniment demostrable empíricament. D'aquí que, l'*Ordo Commendationis Animae*, en els seus diversos estadis de pregària, conté invitacions i anuncis d'esperança en la resurrecció, que s'expressen, entre molts altres passatges, en la invocació de Santa Tecla, que va entrar en la molt antiga pregària, que ens ocupa, que també va inspirar moltes de representacions de la seva iconografia:

Et sicut beatissimam Theclam Virginem et Martyrem tuam de tribus atrocissimis tormentis liberasti, sic liberare digneris animam huius servi tui, et tecum facias in bonis congaudere caelestibus.

“Així com alliberàreu la santíssima Tecla, la vostra verge i màrtir, dels tres atrocíssims suplicis, també vulgueu alliberar l'ànima del vostre servent i el faceu gaudir amb Vós dels béns celestials”.¹⁰

Aquesta invocació pertany a un text del segle VIII, sorgit a Itàlia,¹¹ tot i que les invocacions i memòries d'aquesta pregària, que presenten escenes de l'Antic Testament, poden arribar al Pseudo Cebrià del segle IV,¹² i que es troben, per exemple, en el sacramentari de Vic, de 1038. Notem que aquest llibre litúrgic no inclou l'adjectiu *atrocissimis*, referit als turments que hauria patit la protomàrtir de les dones,¹³ com tampoc no les llegim en el Sacramentari i Pontifical de Roda, de prop de l'any 1000.¹⁴

Diversos autors han observat com l'*Ordo commendationis animae* va tenir repercussions en obres literàries, concretament en la descripció de la mort. Hauf va ser el primer que ho va mostrar per al cas del Tirant lo Blanc.¹⁵ Nosaltres ho ampliarem, tot tenint present sacramentaris, consuetes i devocionaris, parant esment especial en la singularitat de presència del nom de Santa Tecla.

No entrarem en la discussió sobre si l'oració va influir en el *Poema de mío Cid*. Els estudiosos s'hi han afanyat amb prou èxit. Solament voldríem recollir unes breus al·lusions, que hi trobam en els versos 340-342.

10 LECLERCQ, H.: “Thècle (Sainte)”, *Dictionnaire d'Archéologie et Liturgie Chrétiennes*, 15/2,1953, p. 2233-2234.

11 KACZYNSKI, R.: “Sterbe- und Begräbnisliturgie”, MEYER, H.B. et alii (ed.): *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*, 8, Regensburg, 1984, p. 193-232; KACZYNSKI, R.: “Commendatio morientium”, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2, 1994 [2006], p. 1273.

12 SEVERUS, E. VON: “Gebet, I”, *Reallexikon für Antike und Christentum*, 8, 1972, p. 1255-1256. Vegeu DEL AMO GUINOVARD, M.D.: “L'*Ordo commendationis animae* i la plàstica peninsular dels segles IV-VI D. C.”, *Espania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*, Montserrat 1996, p. 38.

13 *El sacramentario de Vich*, OLIVAR, A. (ed.): *Monumenta Hispaniae Sacra. Serie litúrgica*, IV, Barcelona, 1953, p. 237. Ho va observar M.D.: “L'*Ordo commendationis animae*...”, p. 38.

14 *Sacramentari, Ritual i Pontifical de Roda (Còdex 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida, c. 1000)*, BARRIGA, J.R. (ed.), Barcelona, 1975, CCVII, núm. 11, p. 663.

15 HAUF I VALLS, A.: “Tirant lo Blanc: ¿novela anticaballeresca? Algunas cuestiones que plantea la conexión corelliana”, PAREDES, J.; NOGUERAS, E.; SÁNCHEZ, L. (ed.): *Estudios sobre el “Tirant lo Blanc”*, Granada, 1995, p. 111-151, aquí, p. 144-145, núm. 7. Vegeu, en aquest sentit, LAWRENCE, J.: “Death in *Tirant lo Blanc*”, TERRY, A. (ed.): *Tirant lo Blanc. New Approaches*, Londres, 1999, p. 91-107, aquí p. 96.

Ordo commendationis animae	Poema de mío Cid¹
<i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Danielelem de lacu leonum.</i>	340 <i>salvest a Daniel con sus leones en la mala cárcel.</i>
<i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis, et de manu regis iniqui.</i>	<i>salvest en Roma al señor san Sebastián,</i>
<i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Susannam de falso crimine.</i>	<i>salvest a Santa Susaña [Susana] del falso criminal.</i>

¹ *Cantar de Mío Cid*, MONTANER, A. (ed.), Barcelona 2003, p. 82.

Les coincidències ja han estat estudiades per M. Gerli,¹⁶ el qual ha observat altres ressonàncies de l'*Ordo commendationis animae*, que poden fer reconsiderar les possibles fonts d'inspiració del poeta. Diguem, d'altra banda, que la introducció de l'alliberament de Sant Sebastià és aliena a l'antiga pregària, que estudiem. Per això, caldrà tenir en compte l'opinió de Peter E. Russell, el qual rebutja una semblant inspiració, mentre afirma que haurien estat els cantadors èpics francesos els que haurien imitat els joglars hispans, fet que seria un dels pocs vestigis de la influència francesa en l'èpica hispànica.¹⁷

Per la nostra banda observarem que Joanot Martorell se va inspirar molt més llargament i detinguda en l'*Ordo Commendationis Animae*, que no el *Poema de mío Cid*. Les coincidències en els noms són molt més nombroses, com també convergeixen les dues composicions en l'ús de certes imatges i descripcions, especialment quan desgrana les invocacions per a ajudar a ben morir, dins la súplica que posa en llavis de la Princesa, tot demanat que la seva ànima sigui alliberada de tot perill, recorda la història de Déu alliberador dels riscs, com ho mostra la pregària, que esmenta divuit personatges alliberats, el darrer dels quals és Santa Tecla, força coneguda per les Actes de Pau.¹⁸

¹⁶ GERLI, M.: "The Ordo Commendationis Animae and the Cid Poet", *Modern Language Notes*, (Hispanic Issue), 95/2, 1980, p. 436-441.

¹⁷ RUSSELL, P.E.: "La oración de dona Jimena (Poema de Mío Cid, vv. 325-367)", RUSSELL, P.E.: *Temas de "La Celestina" y otros estudios, del "Cid" al "Quijote"*, Barcelona, 1978, p. 113-158, citat per GWARA, J.J.: "The Poema de Fernán González, the Villamartín Tile and the Diffusion of Cuaderna Vía Verse", TAYLOR, B.; WEST, G. (ed.): *Historicist Essays on Hispano-Medieval Narrative: In Memory of Roger M. Walker*, Londres, 2005, p. 115-134, en concret, p. 123.

¹⁸ SICARD, D.: *La liturgie de la mort dans l'église latine. Des origines à la réforme carolingienne*, Münster, 1978, p. 364-366. Vegeu, també, MARTIMORT, A.G.: *La iglesia en oración. Introducción a la liturgia*, Barcelona, 1992, p. 802. Més amplament a MARTIMORT, A.G.: "L'Ordo commendationis animae", *La Maison Dieu*, 15, 1948, p. 143-160.

Comença per Noè salvat del diluvi, que Martorell i l'autor de la pregària en llatí consideren anterior a Henoc. També Martorell posa abans d'Henoc el profeta Elies. Segueix per Abraham, Isaac alliberat del coltell de son pare, Lot, tret de Sodoma i Gomorra, com Déu lliurà Moisès, Daniel i els tres joves, que Martorell anomena individualment, Job, de les seves passions, el qual queda descol·locat, Susanna del fals crim, David de Goliat, seguits per "sent Pere e sent Pau, apòstols" lliurats "del carçre e dels lligams en què eren posats,¹⁹ e senta Tecla dels cruels tormentos".²⁰ Hi ha altres versions que precisen més, inspirades en les Actes de Pau, i assenyalen que fou alliberada *de tribus tormentis*. D'altres encara afegeixen *de tribus tormentis atrocissimis*.²¹ I, sense més relat històric, continua: "Així t plàcia senyor deliurar la mia anima de tot perill infernal".²² En efecte, Santa Tecla és l'única santa cristiana invocada, vora les 15 intercessions als sants de l'Antic Testament i la de Sant Pere i Sant Pau. La protecció divina, experimentada com alliberament, és pròpia de l'*Ordo commendationis animae* i de la invocació de la princesa Carmesina del *Tirant lo blanch*, amb antecedents en Sant Beda el Venerable i en el breviari romà.²³ Arribada la impremta, aquestes pregàries foren molt apreciades per la gent.²⁴

Vegem acarades les pregàries segons "Tirant lo Blanc" amb les de l'*Ordo commendationis animae*:

19 Vegeu l'*Ordo commendationis animae*, que al final de la invocació dels sants, abans d'esmentar Santa Tecla, demana l'alliberament de l'ànima, com foren alliberats els apòstols de la presó: *Libera, Domine, animam servi tui (ancillae tuae), sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus. R. Amen.*

20 BELTRAN, R.: Joanot Martorell, "*Tirant lo Blanc*", Madrid, 2006, p. 232-243; BELTRAN, R.: resum de les p. 232-243, amb les pregàries, en el *Tirant lo Blanc*, amb l'esment quasi literal de la frase sobre Santa Tecla, en "Modalidades de la palabra en acción: Narradores internos, recitaciones, rezos y conjuros en *Tirant lo Blanc*", on hi podem llegir que: *Cuando la princesa Carmesina se prepara para la muerte (cap. 478), reza una versión cabal del Ritual de agonizantes, que incluye la nómina más completa de personajes bíblicos que conocemos en obras hispánicas escritas en romance. Menciona las liberaciones de Noé y Elías, Isaac de Abraham, Lot de Sodoma, Moisés de Faraón, Daniel de los leones, Sidrac, Misac y Abdenago del horno ardiente, Judit de Olofernes, Job de las pasiones, Susana del falso crimen, David de Saúl y de Goliat, San Pedro y San Pablo de la prisión y Santa Tecla de los cruels tormentos.*

21 SICARD, D.: *La liturgie de la mort...*, p. 367-368.

22 MARTORELL, J.; GALBA, M.J. de: *Libre del valeros e strenu Tirant lo blanch, Novel·la del XV^{en} segle*, II. CANIBELL I MASBERNAT, E. (ed. i com.), VIADER I LLOR, G.: Sant Feliu de Guíxols, 1921, c. 478, f. 197r, col. esquerra. Vegeu, entre moltes altres edicions, també, *Tirant lo blanch*, II, Edició del V centenari de la mort de Joanot Martorell, RÍQUER, M. de (pròl.), Barcelona, 1969, p. 569; MARTORELL, J.; (GALBA, M.J. de), *Tirant lo blanch*, I-II, HAUF, A.G. (ed., coord.); ESCARTÍ, V.J. (text), València, 1992, II, p. 911.

23 *Acta Sanctorum primigenia veterum Scriptorum phrasi collecta, digesta, commentariisque et observationes illustrata*, a STILTINGO, J. et alii: (Septembris tomus VI), [dies 19 a 24 de setembre], Anvers, 1757, p. 546-568, en concret, la p. 556.

24 RUBIÓ I BALAGUER, J.: *Llibreters i impressors a la corona d'Aragó, Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, XI, Montserrat, 1993, p. 104.

<p><i>Tirant lo Blanch</i>, Cap. 478 CDLXXVIII. Paraules de bé morir les quals dix la Princesa en la sua fi. Hages mercè, Señor, d'els gemecs de mi, serventa tua, qui no he haguda confiança en altra cosa sinó en la tua pietat e misericòrdia.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Noè del diluvi de les aigües; així delliura, Senyor, la mia ànima.</p> <p>Així com delliurist Elies e Enoc de la mort comuna del món, així vullés delliurar la mia ànima de tots los perills d'infern, e de tots los llaços, penes e turments d'aquell, e de llurs malvats habitants.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Isac del sacrifici e del coltell que Abram, son pare, tenia en les mans;</p> <p>e Lot, de la destrucció de Sodoma e de Gomorra; e Moisès, de la mà de Faraó, rei d'Egipte.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Daniel del llaç dels lleons; e los tres infants Sidrac, Misac, Abdenago, del foc de la fornal; e a Judic, de la mà d'Holofernes; e Abram, del foc dels caldeus; e Job, de les sues passions; e Susanna, del fals crim;</p> <p>e David, rei, de la mà de Saül e de Golies, gigant; e Sant Pere e Sant Pau, apòstols, del càrge e dels lligams en què eren posats; e Santa Tecla, dels cruels turments.</p>	<p><i>Ordo commendationis animae</i> In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.</p> <p>Suscipe, Domine, servum tuum in locum sperandae sibi salvationis a misericordia tua.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui ex omnibus periculis inferni, et de laqueis poenarum, et ex omnibus tribulationibus.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Henoch et Eliam de communi morte mundi.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Noe de diluvio.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Abraham de Ur Chaldaeorum.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Iob de passionibus suis.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Isaac de hostia, et de manu patris sui Abrahæ.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Lot de Sodomis, et de flamma ignis.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Moysen de manu pharaonis regis Aegyptiorum.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Danielem de lacu leonum.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis, et de manu regis iniqui.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Susannam de falso crimine.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti David de manu regis Saul, et de manu Goliae.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus.</p> <p>Et sicut beatissimam Theclam Virginem et Martyrem tuam de tribus atrocissimis tormentis</p>
---	--

<p>Així et plàcia, Senyor, delliuar la mia ànima de tot perill infernal, e ab tu la faces alegrar alt en los goigs perpetual de paradís, en los qual se deliten les ànimes santes ara e per tostemps.</p> <p>E coman-te, gloriós Senyor, la mia ànima, e prec-te que no vulles menysprear-la, car per la salvació sua davallist del cel en la terra. E regoneix, Senyor, la tua creatura no per déus estranys creada, mas per tu sols, Déu viu e verdader, car no hi ha altre Déu sinó tu, ni no hi ha Déu qui puixa fer les tues obres. Alegra, gloriós Senyor, la mia ànima de la tua preciosa presència, e plàcia't que no et recorden les mies iniquitats antigues, ni les follies les quals ha conmogudes la furor e fervor del seu mal desig. Car jastia, Senyor, que haja fallit e pecat, emperò lo Pare e lo Fill e el Sant Esperit he fermament confessat, e he tenguda ferma creença que tu est, e he adorat, lloat e glorificat a tu, qui est Déu totpoderós, e qui has fetes totes coses ab la tua sola paraula. Molt humilment te prec, Senyor meu, que no et recorden los pecats de la mia joventut, ne les mies ignoràncies, mas sies recordant de mi, pecadora, segons la tua gran misericòrdia. E en la glòria de la tua santa claredat sien-me obert los cels. A tu, Senyor meu gloriós, qui est Déu gran e poderós coman la mia ànima per tal que, morta al món, vixca ab tu, e dels pecats que he fets per frevoltat de la conversació humanal, tu, Senyor meu, me deneja ab la tua pietat e miserecòrdia. E coman, Senyor, en les tues sagrades mans lo meu esperit, per ço de lo príncep de tenebres no em puixa noure, mas tu, Senyor meu misericordiós, lo'n defèn, e en ta guarda lo pren. E rep, Senyor, la mia ànima, qui torna a tu, e vist-la</p>	<p>liberasti, sic liberare digneris animam huius servi tui (ancillae tuae), et tecum facias in bonis congaudere caelestibus.</p> <p>Oratio:</p> <p>Commendamus tibi, Domine, animam famuli tui N., precamurque te, Domine Iesu Christe, Salvator mundi, ut, propter quam ad terram misericorditer descendisti, Patriarcharum tuorum sinibus insinuare non renuas. Agnosce, Domine, creaturam tuam, non a diis alienis creatam, sed a te, solo Deo vivo et vero; quia non est alius Deus praeter te, et non est secundum opera tua.</p> <p>Laetifica, Domine, animam eius in conspectu tuo; et ne memineris iniquitatum eius antiquarum et ebrietatum, quas suscitavit furor sive fervor mali desiderii. Licet enim peccaverit, tamen Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum non negavit, sed credit; et zelum Dei in se habuit, et Deum, qui fecit omnia, fideliter adoravit.</p> <p>Delicta iuventutis et ignorantias eius, quaesumus, ne memineris, Domine; sed secundum magnam misericordiam tuam memor esto illius in gloria claritatis tuae. Aperiantur ei caeli, collaentur illi Angeli. In regnum tuum, Domine, servum tuum suscipe. Suscipiat eum sanctus Michael Archangelus Dei, qui militiae caelestis meruit principatum. Veniant illi obviam sancti Angeli Dei, et perducant eum in civitatem caelestem, Ierusalem [...] Intercedant pro eo omnes Sancti et Electi Dei, qui pro Christi nomine tormenta in hoc saeculo sustinuerunt; ut, vinculis carnis exutus, pervenire mereatur ad gloriam regni caelestis, praestante Domino nostro Iesu Christo.</p>
--	---

de vestidura celetial, e abeura-la de la font de la vida eternal, per tal que entre los alegrants s'alegre, e entre los sabents sàpia, e entre los sants màrtirs corona reba, e entre los patriarques e profetes s'alegre, e entre los sants apòstols Jesucrist seguir puixa, e entre los sants àngels la claredat tua veja, e entre los edificis de paradís goig perpetual posseesca, e entre los querubins e serafins la majestat tua contemple. E rep, Senyor, l'ànima de la tua serventa, la qual del carçre d'aquest món te plau apellar, e delliura'm dels llaços e de les penes infernals. Senta, Senyor, la benaventurança del repòs del cel e de la llum eternal, e merite d'haver, ab los teus sants elets, vida e glòria perdurable. ¡Oh Déu complit de tota amor e bonea, al qual solament se pertany de perdonar, medecina de vida après la mort! Atorga'm, Senyor, que la mia ànima, llunyada e despullada dels vicis terrenals, sia col·locada entre la companyia per tu remuda. E coman-me a Déu, qui m'ha creada.

E dient aquestes e semblant paraules, la Princesa reté l'esperit al seu Creador. E fon vista gran claredat d'àngels en la sua fi, qui se'n portaren la sua ànima ab la de Tirant, qui aquí era present en la sua fi, qui l'esperava.

L'oració *Suscipe*, seguida de les súpriques d'alliberament, que venia després de la *Proficiscere*, entraren dins l'*Ordo commendationis animae*, que ja se troba en el Sacramentari de Roda i en el de Vic. Ambdós llibres litúrgics són del segle XI i, sorprenentment, el de Vic avança l'apel·lació a l'alliberament de Santa Tecla al dels sants Pere i Pau.²⁵

25 Sacramentari, *Ritual i Pontifical de Roda (Còdex 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida, c. 1000)*, BARRIGA, J.R. (ed.), p. 663; *El sacramentari de Vich*, OLIVAR, A. (ed.), p. 237: *Libera domine animam serui tui ill., sicut liberasti Teclam de tribus tormentis. Libera domine animam famuli tui ill., sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus; sic liberare digneris animam hominis istius, et tecum habitare facias in bonis celestibus. Per.* Així conclou aquesta secció. El Sacramentari de Roda difereix en què, en lloc del mot *famuli*, se serveix de l'equivalent *serui*, que fou molt freqüent posteriorment.

Els sacramentaris tarragonins i les consuetes medievals mallorquines per ajudar a ben morir, textos en català anteriors a Ramon Llull

En l'Edat Mitjana els preveres tenien escrita la recomanació de l'ànima,²⁶ pràctica que, a Mallorca, era establerta pel sínode de 1266, en temps del bisbe Pere de Morella, quan parla d'un ritual o "ordenació", "manual, consuetat".²⁷ El fet és que l'*Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necessarijs secundum ritum alme sedis maioricensis*. [...], editat a València l'any 1516,²⁸ als folis LXIIv-LXVIv conté l'*Ordo commendationis animae*, precedit i seguit d'altres oracions. La part *Libera domine animam* comença al foli LXIIIr, que acaba amb la invocació de Santa Tecla. Probablement molts dels rituals dels sacraments dels Països Catalans devien incloure aquesta pregària.²⁹ Sigui dit de pas, aquella redacció de la consuetat i el textos sinodals de 1266, que conservem, són probablement els escrits en català mallorquins més antics, tret dels llibres de repartiment, testaments, i altre semblants. És una literatura que demana una nova atenció, a la qual volem contribuir en l'edició crítica que tenim quasi enllestida, com ho indicam a la nota 27.

Sorprenentment l'*Ordinarium sacramentorum* de Tarragona, de 1530, al final del text de la celebració de l'extrema unció, conté de manera abreujada la invitació *Proficiscere*, en la qual, omèt la invocació *Suscipe*, i encomana el moribund als àngels, i ràpidament passa a la súplica *Libera Domine*, en la qual fa els noms d'Enoc, Elies, Lot, Moisès, Isaac, Job, Daniel, els Tres joves, David i, directament, passa a demanar: *Libera domine animam serui tui, sicut liberasti theclam de tribus tormentis, sic liberare digneris animam famuli tui. et*

26 Vegeu, GOUGAUD, L.: "Étude sur les Ordines Commendationis animae", *Ephemerides Liturgicae*, 49, 1935, p. 3-27, especialment la p. 4. L'autor no esmenta un sol manuscrit hispànic. Malgrat el text omès, en el sacramentari de Roda, de prop de l'any 1000, i en el de Vic, del segle XI, ja el llegim. D'aquí que no ens hem de deixar menar a la ignorància. Vegeu, també, GOUGAUD, L.: "Une oraison protéiforme de l'Ordo commendationis animae", *Revue Bénédictine*, 47, 1935, p. 8-11. També interessa LECLERCQ, H.: "Défunts", *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, IV, p. 427-456; RADÓ, P.: *Enchiridium Liturgicum*, Barcelona, 1961, p. 1.498; MAERTENS, J.T.: "La liturgie de la mort et son langage", *Le Supplément*, 108, 1974, p. 46-92; MARTIMORT, A.G.: *La Iglesia en Oración*, Barcelona, 1987, p. 680-682; ABAD, J.A.; GARRIDO, M.: *Iniciación a la Liturgia de la Iglesia*, Madrid 1988, p. 513-515.

27 NEBOT, M.: "El segundo obispo de Mallorca Don Pedro de Muredine (1266-1282) Continuación. Apéndice B Transcripción de los sínodos del Pontificado de D. Pedro de Muredine", *BSAL*, 13, 1911, 220. El text del sínode diu així, segons l'edició crítica que publicarem Pep Barceló i el sotasignant, en el *Synodicon Hispanum*, XV, (BAC) Madrid: "¶ Encara manam que tots los clergues parroquials agen libre en que sia contenguda la ordenació de la dita unció e de presenyar e de bateyar lo qual libre ha nom manual e ordinari e agen consuetat segons us que serva en la nostra església".

28 *Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necessarijs secundum ritum alme sedis maioricensis*. Foli II: *Incipit ordinarium commune pluribus additionibus adeo necessarijs insertum secundum ritum et consuetudinem alme sedis Maioricensis] presidente dei gratia Reuerendissimo domino Roderico de mercadis diuina gratia dignissimo episcopo*. Al colofó, que segueix al final del índex, f. [CXXXVIIv] hi llegim *Ad cunctipotentis eiusque matris et sponse honorem ordinarium siue manuale ad ritum inclite maioricensis sedis explicit excussum Valentie ex officina Johannis joffre. Anno incarnationis saluatoris domini nostri Jesu christi, M. D. xvi. die vero. xiii. mensis Nouembris*. Vegeu una descripció a AGUILÓ I FUSTER, M.: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, 1923, (repr. Barcelona-Sueca, 1977), núm. 118, p. 80-82.

29 El reproduí el *Manuale Sacramentorum*. Iussu Illustrissimi D. Ioannis Vich, et Manrique Episcopi Maioricensis] annuente Synodali conuentu. Per Raphaellem Albertinum Canonicum, et Petrum Onofrium Oliuerium Ecclesiae Sancti Michaelis rectorem in Sacra Theologia magistros, Correctum et expolitum, Maiorica, Apud Gabrielem Guasp. Anno 1601, p. 258-274. La secció *Suscipe*, amb les invocacions *Libera*, és a les p. 265-267. En aquesta darrera pàgina hi ha la invocació que esmenta els turments de Santa Tecla. No observam gaires distàncies amb el ritual de 1516.

*tecum habitare in binis celestibus concedas. Per Christum dominum nostrum. Amen.*³⁰

Aquesta redacció és sorprenent, tant pel que omet com per incloure solament el nom de Santa Tecla, sense cap altre esment de personatges del Nou Testament ni dels temps post apostòlics.

La nova sorpresa, i aquest cop és per defecte, ens la donen tant els dos *Ordinari sacramentorum*, el de 1530 i el 1550, en els quals hi ha una altra redacció en català en la qual, poc abans del final, resumeix la part *Suscipe* i la següent *Libera Domine*, de tal manera que de l'Antic Testament solament esmenta cinc personatges, Noè, Enoc, Elies, Isaac i Lot, i un del Nou Testament, sant Pere. Hom esperaria que, com l'*Ordinarium* de Mallorca de 1516, contingués la memòria de la titular de Tarragona ha desaparegut per complet en aquesta pregària en català, intel·ligible pels fidels.³¹ Una simplificació semblant, si no idèntica, apareix en l'*Ordinarium* d'Urgell de 1536, en el qual, abans, com a l'*Ordinarium* de Tarragona, de 1530, hi ha el text llatí de la recomanació de l'ànima, començant per la invitació *Proficiscere*.³² Aquesta redacció ens porta a plantejar una qüestió nova. En efecte, caldria suposar que corrien dues versions de l'*Ordo commendationis animae*, en català. Una, la completa, copiada per Martorell, i l'altra, abreujada, incorporada a l'*Ordinarium sacramentorum* de Tarragona, de 1530. Sembla que la versió que va manllevar Martorell devia ser força coneguda, i que ell mateix l'hauria escoltada en qualche esdeveniment luctuós familiar o de qualche amic. Fins aquí arriba el que sabríem dir. Avançar més ja serà tasca dels especialistes en literatura medieval.

D'aquí que ens sorprengui que Gougau, que enumera fins a 69 còdexs i edicions sobre aquest conjunt de pregàries, no en registri cap d'origen hispànic.³³ Nosaltres suposam que, en el segle XV, ja n'existia una traducció al català de la recomanació de l'ànima. En qualsevol cas, la versió que ens ha transmès Martorell és molt fidel, de manera que hem de dir que solament va trastocar algunes de les invocacions, però no en va ometre cap,

30 *Ordinarium sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte metropolis ecclesiae Tarraconensis ualde copiosum. Per expertos viros mandato illustrissimi ac reuerendissimi domini/domini Petri de Cardona ipsius ecclesiae Archiepiscopi bene ordinatum. Cum nonnullis operibus insertum. Sacerdotibus maxime curatis valde vtilissimum. Baix aquest títol hi ha representada la T. En el colofó, després del foli CLVIIV, hi llegim, sense cap ornamentació: *Explicit ordinarium de ministratione [sic] sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte Metropolis ecclesiae Tarraconensis. maxima diligentia ordinatum cum nonnullis operibus vtilissimis insertum. Impressus Barchinone per magistrum Johanem Rosembach alemanum die. vii. mensis februarii. Anni .M.D.xxx.* L'esment de Santa Tecla és al final del foli LXXXVIIIv. Vegeu l'edició següent: *Ordinarium Sacramentorum Tarraconense 1530*, edició facsimilar monocroma, ALTÉS I AGUILÓ, F.X., Barcelona, 2011. MARTIMORT, A.G.; BEAUDUIN; L.; ONATIBIA, I.: *Viático*, Barcelona, 2003, p. 61, omet la referència a Santa Tecla.*

31 *Ordinarium sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte metropolis ecclesiae Tarraconensis*, 1530, f. CII, i *Ordinarium sacramentorum secundum honorabilem consuetudinem Tarraconensis ecclesiae Hispaniarum metropol' recognitum castigatum et quam plurimis necessarijs auctum: vt optimo cuique lectori id perscrutanti apparebit*. Excudebat Lugduni Cornelius a Septemgrangijs Insuper Raphaelis Dauder et Joannis Trinxerij. Anno salutis 1550. El passatge de la nostra pregària és al foli lxxviii. Vegeu la pregària transcrita a AGUILÓ I FUSTER, M.: *Catálogo de obras en lengua catalana...*, núm. 74, p. 44-45.

32 *Ordinarium sacramentorum, benedictionum et aliarum rerum a sacerdote animarum curam regente [hauria de dir gerente?] agendarum, secundum sacrosancte Urgellensis ecclesiae ritum*. Colofó: Cesarauguste felici omine, impressum, arte et industria Georgij Coci, anno MDXXXVI. PARÉS I SALTOR, F.X. (ed.): *L'Ordinari d'Urgell de 1536*, La Seu d'Urgell, 2002, p. 260. La secció *Proficiscere*, p. 252.

33 GOUGAUD, L.: "Étude sur les Ordines Commendationis animae...", p. 5-10.

en la qual cosa va procedir com era usual en els autors medievals, els quals manllevaven passatges sencers d'altres autors, fossin o no del mateix àmbit cultural.³⁴

Podríem estendre la nostra comparació, per exemple, seguint per un tema molt conegut, com és la súplica del perdó per als pecats de la joventut, confiant en el Déu misericordiós, inspirada en el Salm 24,7:³⁵ “No et recordis dels pecats i de les faltes que he comès de jove; recorda't de mi, tu que estimes tant, tu que ets bo, Senyor”. L'*Ordinarium* d'Urgell, de 1536, dins la secció sobre “L'art de ben morir” també cita aquest passatge del salm, però allunyat del resum de l'*Ordo commendationis*.³⁶ El text de la Vulgata, que adduïm en la nota, òbviament és més proper al del *Tirant lo Blanch*, que no la traducció usual catalana. Afegim que Gougaud anota que la referència als pecats de la joventut no l'ha trobada en cap *ordo* medieval. Per la nostra banda hem de recollir que aquest text ja devia córrer en català en el manual que va copiar Martorell, car no és possible que ell en fos l'introduïdor d'aquesta part de l'*ordo*, que se va difondre a altres països, i no esdevingué això a partir de *Tirant lo Blanch*, sinó copiant manuals que servien als preveres per assistir els moribunds. On va ser composta aquesta pregària queda fora del nostre coneixement. Diguem, per ara, que una vintena d'anys després de la publicació de la novel·la de Martorell ja la llegim en el llibre de benediccions de Meissen, de 1512, i la va incloure posteriorment el ritual de Pau V.³⁷

Si observam el text, ens adonarem que les variants que Sicard anota entre les dues famílies de còdexs, la que s'origina en el sacramentari de Gellone (G), del segle VIII,³⁸ i l'altra, contemporània, plasmada en el sacramentari de Rheinau,³⁹ comprovarem que, tret de la semblança en la referència a l'alliberament d'Isaac, la resta de les alliberacions s'expressen segons el sacramentari de Gellone.⁴⁰ Ambdues tradicions tenen en comú els textos gelasians del segle VIII.⁴¹ Sicard, entre altres, ha ressaltat com aquestes invocacions també foren inspirades de prop per les *Orationes pseudocyprianæ*, que són una traducció llatina d'un text grec, redactat probablement en el segle IV.⁴² Ens trobam, per tant, amb

34 RIQUER, M. de: *Historia de la literatura catalana*, Part antiga, III, Barcelona, 1984, p. 381, i a *Tirant lo blanch*, I, RIQUER, M. de (pròl.), Barcelona, 1969, p. 83-84, on esmenta una sèrie de fonts del *Tirant lo Blanch*, entre les quals no hi figura ni de lluny l'*Ordo commendationis*.

35 SIm 24,7: *delicta iuventutis meae et ignorantias meas ne memineris secundum misericordiam tuam memento mei tu propter bonitatem tuam Domine*.

36 *Ordinarium sacramentorum, [...] Urgellensis ecclesiae ritum*, p. 254.

37 GOUGAUD, L.: “Étude sur les Ordines Commendationis animæ...”, p. 15, peça núm. 7 de l'*Ordo commendationis*. Vegeu la referència que l'autor dóna a la p. 9, núm. 56. *Ordo commendationis anime sive morientis conductus ab hoc seculo (Benedictionale sive agenda secundum ritum et consuetudinem ingenue Ecclesie Misnensis*, SCHÖNFELDER, A. (ed.): *Liturgische Bibliothek, 1. Ritualbücher*, Paderborn, 1904, p. 38-41. Meissens és a la Saxònia, i el benediccional és de l'any 1512.

38 SICARD, D.: *La liturgie de la mort...*, p. 361. Vegeu, GOUGAUD, L.: “Une oraison protéiforme de l'Ordo commendationis animæ”, *Revue Bénédictine*, 47, 1935, p. 8-11.

39 SICARD, D.: *La liturgie de la mort...*, p. 355.

40 SICARD, D.: *La liturgie de la mort...*, p. 366-367.

41 SICARD, D.: *La liturgie de la mort...*, p. 350 i 368.

42 SICARD, D.: *La liturgie de la mort...*, p. 371. GOUGAUD, L.: “Étude sur les Ordines Commendationis animæ...”, p. 13-14.

unes pregàries molt antigues, poc posteriors al segle IV.⁴³ Notem una altra divergència amb Gougaud. Diu que la invocació de Santa Tecla desapareix al segle XI, per reaparèixer en el segle XVI,⁴⁴ asseveració que no se correspon amb la presència d'aquesta súplica en el Sacramentari de Vic, de finals del segle XI, i, en el segle XV, Joanot Martorell, pels anys 1460-1464, la va incloure en el *Tirant lo Blanc*, com la va rebre de textos en llatí o en català. Més tost en devien córrer diverses versions catalanes, una de les quals va incorporar Martorell a la seva obra, en la qual qualche vestigi de certes modalitats del català de València són perceptibles. Una qüestió força diversa és que l'*Ordo* quedàs configurat, com ens ha arribat, entre els segles XV i XVI.⁴⁵

En conclusió, Martorell, quan va incorporar íntegrament en el *Tirant lo Blanc* una antiquíssima pregària cristiana es va fer seu un gran fragment d'una oració amb la qual els ministres de l'Església catòlica acompanyaven, des de segles abans, els que eren a punt de morir.⁴⁶ No hem sabut precisar si la resta de la pregària de la princesa Carmesina, moribunda és original de Martorell o si encara tindrem la sorpresa de trobar un altre llibre d'oracions medieval que l'inspiràs. En efecte, queden molts interrogants sobre la manera de treballar de Martorell, i no són menys nombrosos els que pesen sobre la literatura catalana, tant des del punt de vista de la creació, com des del coneixement de l'existència de la traducció dels devocionaris llatins al català.

43 DEKKERS, E.; [GAAR, Ae.]: *Clavis patrum latinorum*, Steenbrugis, 1995, núm. 67, p. 19-20. Cf. *Testimonia orationis christianae antiquioris*, (Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis-PB 47), SALMON, P.; COEBERGH, C.; PUNIET, P. de (ed.), Turnhout, 1977, p. XVI-XVII.

44 GOUGAUD, L.: "Étude sur les Ordines Commendationis...", p. 14. Creuríem que algunes de els conclusions de les p. 24-27, haurien de ser revisades, pel que fa a la presència de les invocacions *Libera*.

45 GOUGAUD, L.: "Étude sur les Ordines Commendationis...", p. 18. A la p. 19 presenta una descripció del tipus A, de l'*Ordo*, en el qual, després de la peça *Subvenite*, li segueix el conjunt *Proficiscere*, amb l'oració *Suscipe*, seguida de les intercessions *Libera*, que anomena en darrer lloc Santa Tecla.

46 NADAL, J.M.; PRATS, M.: *Història de la llengua catalana. 2. El segle XV*, Barcelona 1996, p. 265, parlen d'un "cas flagrant" de la incorporació d'un gros fragment de l'*Ordo commendationis animae* en la seva gran novel·la. Ja abans, RIQUER, M. de; COMAS, A.; MOLAS, J.: *Història de la literatura catalana, III. Part Antiga*, 1984, p. 386-395, especialment, p. 381.

